

1950 — 1960 чыллардагы хакас драматургия

50-60 чыллардыгы хакас лиературада драма жанры алгым тилип пастаан. Хакас көрігчїлерї М.Кильчичаковтың «Хулғалар» драмазынаң, «Абалығ хол» күлкістіг ойынынаң, С.Чарковтың «Тасхыл идеенде», «Айдоң», Г.Саражаковтың «Хыймадаң тадылығ хыниичам», Г.Котожековтың «Айдолайның хаңалчостары» пьесаларынаң танысханнар.

Хакас чиріндегі хазыр харбазығларны, наа хоних өделенчеткенін, чуртасты сын көзітчеткен кибірнең тузаланып, ус хоостап салған М.Кильчичаков «Хулғалар» драмада. Уламох хоос пазыл парған драматургтың «Абалығ хол» күлкістіг ойыны. Мында М.Кильчичаков хакас чонның чуртазында хынығ талазығ таап, прай Союзтағы литературалар көдірген чон устағчызынаңар, аның чуртасха, істеніске көрізінеңер теманы көдірче. Прай пу произведениелер хакас чонының историязын пасха-пасха тустарда чонның хылии-омазы пастыра көзітчелер.

Михаил Еремеевич Кильчичаковтың пьесалары чонның чуртазына төстеніп пазылғаннар, пүүнги күннің сурығларын көдірчелер.

«Хулғалар» пьеса 1952 чылда пазылған. Пу пьесада чох-чоостарның паза пайларның аразында піріккен хоних үчүн 1930 чыллардагы хатығ харбазығдаңар чоохталча.

Драманың өөн сағызы — хакас аалдағы чонның колхоз пүдірчеткен чылларда, сағыс-көгізі чарып, наа чуртастың оңдайларын оңарылғанында. Хакас чирінде прай Союзтағы чїли, наа хоних пүдірерї амыр иртпеен. Класс харбазығларын драматург хакас чонының омазын, хылиин, оларның иртіпчеткен алызығларға хайиин көзїдіп чарытча. Драманың пүдізі, чуртастағы талазығны орта чарытханы, хынығ сценалар пүдіріп көзіткені, чонның тілінің пайын иптїг тузаланғаны авторның пьеса пазар узын киречїлепче.

Хакас аалында класс харбазығлар хазыр ирткеннер. Аалдағы иң улуғ **пай Кужаков** хасхы Тырхынның улызынаң үлгүні поэзияның холына алып алча.

Сельсовет кнезі Хароолны кізө идініп, үлгүні позы хынғанни апарча. М.Кильчичаков Кужаковтың хыйға, көйтiк, хазыр хылиин сын, өтiг чарытча.

Хакас аалларда коллективизация даа чылларында пайлар чуртас ээлері поларға сiренчеңнер. Коммунисттер партиязы аалларзар наа хоных пүдiрерге тоғысчылар аразынаң коммунисттернi ысхан. «Хулғалар» пьесада драматург андағ коммунист Соколовтың омазын хоостапча. Аалдаң сыххан коммунист Сойаннаң хада олар, пайлардаң тоғыр күрезiп, улуғ тоғыс апарчалар.

Көп сценаларда автор пайларның чуртын, оларның хылиин күлкее тартча, чабал сағыстарын чарыхха сығарча.

Өөн матырларның *Соколовтың, Сойанның, Хызиркениң, Айдолайның*, чииттернiң паза улғаадыбысхан хакастарның омаларын автор улуғ хыныснаң, иптiг көзiтче. Пу ах сағыстығ, нымзах хылыхтығ кiзiлер, көп хорығларда аралазып, пүүнгi чуртастың оңдайын сизiнiп пастапчалар.

Аалда пайлардаң тоғыр күрезiгнi чииттер апарчалар. Сойан, үгредiгден айланғанда, наа чуртас пүдiриинде араласча.

Идөк оңның нимес персонажтарның пiрiктiрiлген омалары киртiстiг хоосталча: *пай Кужаковтың чағыннары, хасхы Тырхынның чоны*. М.Кильчичаков, чонның тiлiнiң пайын тузаланып, хакас литературазында күлкiстiг, сатирической омалар чайап салған.

Пьесада автор, класс ыырчыларның үлгүзi паза хачан даа айланмазын көзiдiп, оларның чабал хылыхтары, чуртасха көрiстерi наа хоныхха аринча килiспинчеткенiн чарытча.

Пасха темаа чарыдылча «**Абалығ хол**» күлкiстiг ойын (үс пөлiктiг, пис көрiмнiг күлкiстiг ойын). Аның өөн сурии — устағчының паза чииттернiң аразындағы талазығ.

Араласчатхан кiзiлер:

Ораман Петрокавич — колхоз устағчызы

Ката — аның хызы, сельхозинституттың студентказы

Орамай — кирi апсах, «Абалығ хол» плотнигi

Тарика — аның хызы, аар көрігчизи

Иразан — чиит оол, чылғы пастуғы

Каскар — МГУ-ның журналист факультетінің студенті

Ораман Петрокавич, колхоз устағчызы ўр чыллар улып, прай нимені поэзияна санирға көнік парған, аннаңар прай чирде пойли хылын сыххан. Чииттерні ниее салбин, поэзия хынғанни пасха тоғыстарға турғыс салча. «Огонёк» журнал тастында миллион парыстығ колхоз устағчызы Атаев Турды Атиевичтің сомын көр салып, корреспондент ідөк аның чахсы тоғызынаңар пазарға килчеткен полар тіп сағынча. Иди поэзиянаңар ла сағынып, алнындағы чуртастанар сағынмин, ирткен чидіглерінең чуртапча.

Орамай ағаны даа, чииттерні дее ниее салбин, оларны көксепче. Ол поэзия иртіре ізенчеткен, поғдархас хылыхтығ көзиділче.

Автор Ораман Петрокавичтің паза Орамай ағаның хылыхтарын иткен киректері, чоохтары хоостыра көзіт салған. Олар ікізінең наа чуртас ўчўн күрезігде араласханнар. Ўр чыллар пастых улып, ол ардап парча. Драматург күлкістіг сценалар көп хоостапча.

- Арығ халаттар кизерін ундубаңар. Чахсы медтаң пірее тўўс сыйых тимнеп салыңар, поэзияң хада алып алзын. Арса, пістіңер газетке пас пирер... Паза аны аңнап-хустап ал чўр килерге кирек. Сыннаң ол чаза атхлапчатса, иди поларына мин ікінчілебинчем, олар чахсы даа пассалар, че хомай атадырлар. Хақан тігізі чаза хоолатчатса, Иразан, тізең, пірее ағас кистінде турып алып, аның ай-соонча ат турзын. Син чахсы хооралар тимнеп сал. Анаң көр көрербіс, пістеңер хайди пас саларлар.

Чииттер мындағ колхоз устағчызына хынминчалар. Олар удурланчалар ағаа.

Иразан, чылғы хадарчызы, піди тіпче:

- Пайлар сірерні ле атпаан, колхозты сірер ле чалғызан пўдїрбеезер, че прай чон. Аннаңар, минің сағызымда, махтанарға пір дее кирек чоғыл.

Тарика, Орамай ағаның хызы, аар көрігчизи, пабазының хомай

хылынчатханын көрүп, идөк аннаң тоғыр парча. Ол чонның ис-пайын хайраллапча. Аның омазында кизиниң ах сағыстығ полчатханын таныхтапча.

Пасха даа чииттер сах андағох иптиг хылыхтығлар. Олар постарының тоғыстарына түгеде пирин салғаннар.

Улуғларның аразында Орамай аға көзидилче. Чуртас сурығларына чииттерни үгретче, олаңай ла тоғын парча. Че аның аарлардаңар искирген чооғы уғаа тирең сағыстығ.

Орамай аға Ораман Петрокавичтиң саба хылынчатханын сах пу піліп одырча. Хайди итсиң зе, ол аннаң чалтанча. Аннаңар пьесада күлкістіг чирлер учурапча.

Автор матырларның хылыхтарын, сағыстарын тіллері пастыра чарытча. Чииттерниң омаларын тахпахтары, сарыннары хоостыра хоостапча. Оларның ырларында көбленіс, чуртасха хыныс истілче.

Чииттер Ораман Петрокавичти, чуртастың соона халғанын пілінминчеткен кизини, орта чолға кирчелер.

«Абалығ хол» пьесаның өөн сурии 50-80 чыллардағы чуртастаң пик палғалыстығ полғаннар.

Сергей Ильич Чарков хакас драматургиязында идөк арландыра іс халдырған. Аның «Тасхыллар идеенде», «Айдоң» драмалары хакас чонның иргідегі паза амғы чуртазын чарытчалар.

«Айдоң» пьесада чонның аар, пазығлығ чуртастаң тоғыр көдірілер күзи тыыбысханын көрчөбіс. Драмадағы хорығлар В.И.Ленин Суста ызығда полған чылларда иртіпчелер. Айдоң, чон аразында чарыдығлығ тоғыс апарып, чалчыларның хараан көп нимее асча, оларның пос хоныхха тартылызын тыытча. Хакас аалларында чарых, ырыстығ тус чидеріне ізендірче.

Тузаланған литература

1. Очерки истории хакасской советской литературы /Под ред. Т.Г.Тачеева. - Абакан: Хакаское отделение Красноярского книжного издательства, 1985. - 288 с.

2. История хакасской литературы. - Абакан: Хакасское книжное издательство, 2011. - 278 с.